

ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО (до статті “До питання про старі українські міри, вагу та грошевий облік”)¹

Григорій Савченко

Міра, вага та грошевий облік природньо мусили бути в минулому тісно злиті і переплутані поміж себе. Нові дослідки в первісній культурі, коли до неї поближче підійшли сперше порівнююче мовознавство, а зараз — етнологія в її сучасному розумінні, яко наука соціяльна, що відкриває можливості підняти завісу над тим далеким минулим людства, куди вже не досягає взір історії, — показали, що простір та час визначаються одно через друге, що майже ізвік людина спіткала усе своє оточення в ту стародавню добу лише через себе, через свої органи тіла², а пізніше — через зміну рівномірними та рівноважними предметами, — вже через їх довжину та товщину. Напр., у Арабів одною з лінейних мір є “24 широчини палця”, широчина палця = 6 ячмінним зернам в їхню довжину; вага ж зерна ячміння = 7 волоскам мулової шерсти. У Вавилонян міра протягу — є те, що пройде людина

від першого проміня до повної його вияви, — це коло 2 хвилин часу. (У Греків ця міра звалась “стадія”). — В Англії в XII в. основною мірою довжини був “локоть” (звичайно, у кожної людини ріжний), а такою ж мірою ваги було “пени”, що рахувалось рівноважним 32 “сухим обідраним зернам ячміння”³ — У середньовічній Німеччині, згідно з її політичним та економічним станом, кожне містечко, кожний базар мав свої міри. — З ростом суспільства та взаємин “сусідів”, під впливом торгівлі тощо, росло й узагальнення мір та ваги як по окремих країнах, так і усього культурного людства. Так, наприкінці XVIII сторіччя вже вироблені були так звані “еталони”, тоб-то зразкові міри й вага навіть по всіх видатних державах Європи, що зберігались по державних установах, та по них вироблялись вже однакові для всіх частин держави міри. Тому і в Росії Петро I приказав об’єднати “аршин” з

“косовим” та “маховим” сажнем, від яких він був відокремлений, й рахувати: сажень = 3 аршинам = 7 англ. футам по (12 “цалів” — цеб-то “дюймів”) у кожному. Таким чином з цієї доби і в Росії стали рахувати, на “Європейський лад”, аршин за 28 дюймів, — в Європу “було прорублено економічне вікно”. З цього часу стали поволі зникати старі міри допетровської доби, як наприклад “контар, вить, окови, четверток”⁴, а також почав змінюватись самий засіб рахування, як напр., поділ надвоє; “третини, півтретини, півповтретини” і т. д. Почав будуватись новий побут, як і зараз будується на так званій “метричній системі”, що нами зараз засвоюється.

Ця справа повсякди посовується дуже важко: старий побут змінюється останнім з інших змін в людському житті. Міра й лік найконсервативніша справа: вони найбільш зберігають старий світогляд. Тому, всяке упорядкування суспільно-економічних та виробничих відносин і взагалі увесь зріст науки стоїть у тісному зв'язку з перебудовою розуміння простору й часу. Візьмемо хоча б і Україну в XVIII сторіччі. Катерина II “повелела” Румянцову “учесть землі и леса Украины”. З якими труднощами проходив цей “учот”, пояснюють нам деякі історичні справи. Ось напр. в ділах “Малороссийской коллегии” (це така центральна українська установа, що керувала в свій час усіма справами України) знаходимо відомости про надзвичайно неусталені в той же час міри землі⁵, як напр. 18 хур з 40 саж = гарний врожай; 8 хур з 20 саж = середній; 2 ж хури на 10 саж — поганий (!?). Або: день оранки рахувався: за 340 кв. саж, і за 726, і за 3/4 десятини, а десятина прирівнювалась до 2, 4 а то й до 6 “хур”; один косарь рахувався як 1/3 десятини и т. д. Одне слово, і тут все спиралось на саму людину, на ті чи інші речі, до нього пристосовані, або ж на його працю. Все цілком суб'єктивно. З ростом же суспільства все яскравіше виявляється необхідність чогось сталого, чогось поза нами лише, на підставі чого як найскорше будувалось би об'єднання людства.

Ми вже бачили, що наприкінці XVIII в. майже вся культурна Європа усталила для окремих держав певні еталони мір та ваги (в Німеччині — фут та фунт, в Англії — фут та

ярд, у Французів “туаз” = 6 ф. = 72 д. та “марк” = 0,245 кілогр.). Але вони були все ж різними у окремих держав (як і зараз ще в Англії, Америці і др. — ще немає метричної системи; як і зараз маємо тепломіри й Реомюра, й Цельсія, й Фаренгейта). Коло півсторіччя пройшло після цього усталення мір по окремих країнах, поки вони більш-менш об'єднались, бо того вимагав розвиток торгівлі й взагалі економічний стан.

Обережно зберегли ці зразки в окремих державних установах (як у нас, напр., “Укр. Головна Палата мір і ваги”). Але в 1834 р. в Англії будинок, що в ньому зберігались ці зразки, погорів. Тоді вже гостро повстало питання, чи не можна здобути чогось такого з зовнішньої природи, на чому найскорше можна було найточніше усталити міру, коли “зразок” зник. Були різні пропозиції: “ячейки” бджоли або довжина секундного маятника, що рахувались тоді усюди зовсім однаковими⁶. Довго билась над цією справою наука, поки не умовились прийняти за основу довжини “метр”⁷ = 1/1 000 000 ч. “парижського” мередіану, а за основу ваги “грамм” рівний тому, що важить 1 куб. сант. дістел. води при 4°.

Заняття астрономією вже давно висунули потребу в таких мірах довжини й обсягу, що їх вже “на око” зовсім неможливо охопити, бо напр. “мікрон” (що їм міряють довжину “світлових волн”) вже в десятки разів тонше від самої тонесенької павутинки (= 1/1000 міліметра). Працюючи в цій галузі, думка дослідувача й напала на певний шлях: здобувати основу міри не в собі, а в чомусь зовнішньому (сонце, земля тощо).

Спираючись от на таку сталу міру, лише й можна знайти міру загальну в будучині усьому людству, а це початок перебудови наново усього світогляду, — що зараз і йде по всіх напрямках.

Виявити, як цей процес будування й перебудови розуміння простору й часу проходив в давньому минулому, коли людина переходила від двохмірного до трьохмірного обміру, це й значить підійти щільно до 4го й дальших обмірів (що й стоїть на меті сучасної науки).

Підняти цю завісу минулого дають нам, як вже сказано вище, змогу науки, що до цього найближче становляться — мовознавство, етнологія та інші. Народня мова в своїх наз-

вах мір та лічби дає нам найяскравіші зразки “відкіля й куди ми йдемо” в цій справі: від себе, від “я”, від “світа в собі” лише від окременності, до “ми”, до зовнішнього світу, до суспільства, до *internacional’u*. На цій підставі зріс і так званий “закон соотнесительности”, що перевертає наші старі погляди.

Сучасні граматичні досліді⁸ теж зробили попит оглядіти ріжноманітність тих джерел, відкіля зріс і так званий, “числівник”, і таким чином відкривсь для нас вищезазначений хід людської думки відносно лічби.

Таким чином ми бачимо, що робота наукового дослідження користується і в цій галузі одноманітними законами⁹: від “я” до “ти” до “він”, від свого, найближчого, найбільш відомого — до “твого”, його, чужого, дальшого, а на меті (“целевая установка”, ідея) — й усталеного, привселюдного.

Забули ми може про “панське” пасмо, про “царській локіть”, але ще на поверхні в нашій живій мові “коломенська” (в РССР), або “чугуївська” (на УССР) верста. (Остання нагадує про відому Аракчеївщину).

Поволі становиться прилюдною й метрична система, але вона ще все ж бере свій початок таки від “парижського” меридіану. Тому сучасні наукові досліді відносно неї, бажаючи всесвітнього її розповсюдження, бо це повний шлях до об’єднання людства та підвищення нашого знання та продуктивних сил, рахують її поки що “робочою гіпотезою”, доки вона йде все це таки від “парижського” меридіану, цеб то — вже науково кажучи — має саме джерело лічби не точне, бо метр не є саме одна десятимільйонна частина меридіану. (Ця приблизна міра все ж таки поки не обхідна, як необхідно поки приймати за “рік” 365 або 366 “днів”).

Досліді етнології в зв’язку з мовознавством, та історії в їхній сучасній постановці, що вивчають на економічній базі стару культуру, старий побут, первісний комунізм, походження власности и таке інше, допоможуть, коли твердо стануть на ноги в цьому сучасному напрямі, пізнати шляхи переходу від одного типу мір до другого, встановити їхні взаємовідносини та принципи того уряду, що через нього утворюються можливості нових здобутків удосконалення наших обмірів.

В залежності ж від ступеня точности наших мір, від об’єктивности обміру лише й може виявитись визнання природи, усього світу з його певними законами. Бо всі явища природи є не що інше, як комбінації з основних величинь: маси — ваги, часу та довжини — простіру. Тому, й самі невеликі (“скромні”) спроби етнологічно-історично-краєзнавчих дослідів, (яким ми й вважаємо оцеї свій)¹⁰ потрібні й заслуговують уваги й науки й суспільства, яко шляхи до удосконалення знання взагалі, та виробничих сил краю — особливо, яко шлях до усталення мір та ваги, що об’єднали б по можливості всі країни, усі народи для роботи в одному напрямі. Це були “встряски” усього нашого культурного організму, це був би початок переміру наново всього, перебудови життя побуту. Такий рух частково вже й почавсь, як про те свідчать, напр., нові краєзнавчі досліді в галузі мистецтва, — хоча б перебудова пропорцій сучасної селянської хати.

1 Матеріал до цієї роботи був подобраний майже виключно І. Ф. Єрофіївим лише за деякими моїми вказівками; пророблений же вкупі. А. В.

2 Довжину й обсяг вона опреділює “на око”, про вагу міркує по тому змаганню, що покладає нас підняття деякої речі.

3 Це й зараз часто-густо кажуть: “тоньше волосинки” або “меньше макового зернятка” й т. п.

4 Записати зараз міри старі, які ще зараз існують по глухих селах, чергове завдання усякого краєзнавця, бо це одна з головних підвалин сучасної етнології.

5 Докладніше про це див.: 1) Червінський “Материяли щодо оцінки ґрунтів Чернігівщини”, т. XV, 1895. 2) Г. Максимович “Деятельность Румянцева-Задунайского по упр. Малоросией”, т. I. — Нежин, 1913.

6 Але в Європі маятник, що привезли з Америки, прийшлося скоротити.

7 Хоча де-які вчені рахують “аршин” більш точною мірою, бо вона тісно зв’язана з “световой волною”.

8 Звернемо увагу хоча б на великі твори проф. Потєбні, яко суто наукову основу, та найкращі з сучасних підручників, що на них зросли.

9 Що усталені й Потєбнею в його величезних дослідіх про граматичні категорії, яко шляхи поступового росту людськ[ої] думки.

10 Питання зовсім ще не розроблене; матеріал доводилось по крихтам збирати з великим напруженням. Тому прохаємо пробачити хиби, що трапляються в цій спробі.

Харків 1925 р.